

§ 1. Поняття конституційного ладу

Конституція України як Основний Закон держави займає центральне місце в системі законодавства, оскільки є головним джерелом права України. Розділ I «Загальні засади» — провідний у структурі Конституції, має особливе значення як для самої Конституції, так і для всієї системи національного законодавства.

У цьому розділі закріплюються засади конституційного ладу України. Водночас є поняття «конституційний лад». А тому виникає запитання щодо тотожності чи відмінності цих термінів. У сучасній науці конституційного права, а також у теорії держави і права поняття «конституційний лад» останнім часом використовується дедалі частіше для позначення досить чіткої системи суспільних відносин, що закріплює функціональну і організаційну єдність суспільства, або як сукупність принципів, без яких лад держави не може бути конституційним.

У юридичній літературі немає єдиного розуміння поняття конституційного ладу, але всі вчені юристи стоять на позиції, що наявність у державі Конституції ще не дає підстав існуючий суспільний лад вважати конституційним. Це зумовлено тим, що суспільний лад не можна вважати державно-правовою категорією на відміну від конституційного ладу. До того ж він може бути і неконституційним, оскільки вплив держа-ВО

ви на людину і суспільство в цілому може здійснюватися і поза межами права. А тому термін «конституційний лад» не є синонімом терміна «суспільний лад».

Важливо виходити з того, що конституційне правління, правовий характер державної влади, правова держава, верховенство права тісно взаємопов'язані і водночас є найбільш важливою ознакою і передумовою конституційного ладу. Конституційний лад — це цілісна система соціально-правових відносин і інститутів, які підпорядковані безумовним моральним і конституційним вимогам. Він має ґрунтуватися на сукупності найважливіших регуляторів, які допомагають закріпленню в суспільній практиці і в правосвідомості фізичних і юридичних осіб стабільних правових, гуманних, справедливих зв'язків між людиною, суспільством та державою.

Конституційний лад має реалізувати прагнення до соціального порядку на основі

співіснування індивідуального та групового інтересів із загальними, забезпечувати пріоритет прав особи. Все це потребує з боку держави ефективних гарантій, без наявності яких існуючий лад не можна вважати конституційним.

Безперечно, найбільш важливим предметом свого регулювання Конституція має насамперед засади конституційного ладу, які й зумовлюють його конституційну природу. Цими засадами є соціально-моральні установки і політико-правові правила розумної та справедливої організації суспільства, які обов'язково мають перебувати під захистом держави. Саме вони зумовлюють найважливіші ознаки конституційного ладу, форму правління, влади, державного устрою, політичного режиму, сутність України як держави, правового статусу людини і громадянина, принципи народовладдя та форми його здійснення, засади створення надійної системи державної безпеки, захисту суверенітету і територіальної цілісності України, правопорядку та зовнішньої політики нашої держави.

Якщо конституційний лад — це сукупність соціальних відносин, то його засади — система конституційне закріплених принципів, що їх регламентують. Стосовно конституційного ладу засади являють собою вужче поняття. Якщо вони закріплені тільки в Конституції держави, то сам конституційний лад встановлюється не тільки в Конституції, а і у відповідних конституційних законах. Наприклад, про власність, про місцеве самоврядування, про Конституційний Суд України, про громадянство та ін.

Загальноновизнано, що саме засади конституційного ладу є найважливішим об'єктом конституційного регулювання. Це справді так, тому що засади закріплюють: 1) основні принципи, що виступають як керівні для різноманітних стсцзін конституційного ладу; 2) базові цінності, на які суспільство орієнтується в розвитку конституційного ладу; 3) конституційно-правові норми і інститути, через які ці принципи та цінності дістають своє безпосереднє обґрунтування й закріплення і які зумовлюють їх юридичне значення.

Таким чином, можна вважати, що засади конституційного ладу — це система, в якій базові цінності є основою принципів, а останні конкретизуються в інститутах і нормах, що в цілому надає системі правового значення.

Засади конституційного ладу — досить специфічні правові норми, на основі яких формуються відповідні правовідносини. Ці норми мають ряд характерних ознак. Передусім вони закріплюють найважливіші засади побудови суспільства і держави і, як

правило, не породжують конкретних правовідносин. Вони зумовлюють сутність правового впливу на всі сфери суспільних відносин і адресовані всім суб'єктам права. Способом захисту цих норм є загальний режим захисту Конституції, конституційного ладу. Вони мають здебільшого конституційну форму вираження; за своїм видом вони в основному є нормами-принципами, нормами-цілями, нормами-дефініціями. Практичну і правову реалізацію цілей конституційного ладу має забезпечувати вся правова система держави, всі галузі права. Цілеспрямованість засад конституційного ладу — забезпечення системного закріплення концептуальних ідей, визнаних найважливішими для суспільства і держави. За своїми функціями ці норми є головними для всіх інших правових інститутів.

Засади конституційного ладу мають особливу юридичну силу. Це виявляється в обов'язках законодавця дотримуватися вказаних принципів при внесенні змін і доповнень до тексту Конституції. Конституційний Суд України також має виносити свої рішення в разі невідповідності правових норм суті основних принципів, які в будь-якому разі є непорушними. Якщо Конституції України належить перше місце в системі джерел права, то засади конституційного ладу є своєрідною «конституцією для Конституції». Саме засади є основним виміром Конституції.

Засади конституційного ладу країни відображають прагнення людини і суспільства до щастя, добра, справедливості, свободи, рівності, солідарності, гуманізму, демократії та порядку. У засадах конституційного ладу, як правило, закріплюється суспільний ідеал.

Ключове значення має положення про верховенство людини над державою. У засадах конституційного ладу має бути відображений принцип обмеження держави. Над нею знаходиться право і народний суверенітет, тобто саме вони мають верховенство, їх закріплення в Конституції спрямоване на здійснення контролю над владою, аби запобігти можливості її свавілля.

Надзвичайно важливим для засад конституційного ладу є їх цілісність. Будучи закріпленими в Конституції, вони стають умовою для тісної внутрішньої єдності і стабільності суспільства. Слід відзначити також і проблему співвідношення цілісності засад конституційного ладу і компромісу. Ця проблема зумовлена тим, що в демократичному суспільстві конституційний лад має бути формальним відображенням компромісу, який в ім'я загального правонаступництва є обов'язковим, незмінюваним.

І, звичайно, найважливішими в засадах конституційного ладу є його принципи, їх перелік не може бути вичерпним. Тому вони не завжди бувають закріплені в розділі про засади, а можуть міститися й в інших розділах (наприклад, принцип судового контролю). Такими принципами засад конституційного ладу є: народовладдя, державний суверенітет; політична, економічна та ідеологічна багатоманітність; верховенство права; пріоритет прав і свобод людини і громадянина; рівність перед законом, право на рівний захист з боку закону; поділ влади; унітаризм; суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава; принцип забезпечення своїх національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва із зарубіжними країнами за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

§ 2. Основні засади конституційного ладу

Конституція характеризує Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу (ст. 1). Ця стаття є однією із провідних, присвячених українській державності. Суверенітет є однією з ознак суверенної держави. Він надає можливість самостійно здійснювати через відповідні державні структури функції стосовно формування і реалізації як внутрішньої, так і зовнішньої політики України.

Із суверенності України випливає і її незалежність. Незалежною може бути суверенна держава, яка має право самостійно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи без втручання в них будь-якої іншої держави.

Конституція характеризує Україну як демократичну державу, яка за формою правління є республікою. Про демократичний характер нашої держави свідчить те, що законодавчий орган, Президент України, місцеві ради обираються громадянами України на принципах періодичних, конкурентних, вільних виборів.

Україна проголошена соціальною державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Держава — для людини, а не навпаки. Саме такий зміст закладений в основу конституційних норм, які визначають загальнодержавну політику в соціальній сфері, забезпечують соціальну спрямованість економіки.

Україна проголошена в Конституції правовою державою. Таке закріплення, звичайно, ще не відображає реальності сьогодення, а є одним із перспективних завдань, яке необхідно вирішувати. Це — норма-ціль. Слід зазначити, що для правової держави характерні такі риси, як: верховенство права, закону, Конституції; визнання пріоритету прав і свобод людини і громадянина; взаємна відповідальність держави і громадянина; демократична форма правління; соціальна справедливість і гуманізм та ін.

Суверенітет України поширюється на всю її територію (ст. 2). Це положення означає, що жодна частина цієї території не може проголосити себе незалежною від суверенної влади держави. Згідно зі ст. 17 Конституції захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішою функцією держави, справою всього українського народу. Принципові засади забезпечення національної безпеки України визначає Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Верховною Радою України 16 січня 1997 р. На Збройні Сили України покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. На відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких регламентуються відповідними законами, що вже прийняті і діють, покладається забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України. Важливим є положення про те, що Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян, з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Держава бере на себе забезпечення соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їх сімей. На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом. Чинним законодавством встановлена кримінальна відповідальність за найманство і створення не передбачених законодавством воєнізованих формувань чи груп (ст. 260 Кримінального кодексу України). Не допускається розташування на території України іноземних військових

баз. Утім, дане положення Конституції тісно пов'язане з п. 14 Перехідних положень Основного Закону.

Частина друга ст. 2 Конституції закріплює положення про те, що за своїм державним устроєм Україна є унітарною державою. На відміну від федерацій унітарні держави мають єдину конституцію, єдиний уряд, єдине законодавство тощо.

До складу унітарних держав можуть входити одна або кілька адміністративно-територіальних одиниць, що користуються особливим статусом автономних утворень. В Україні такий статус має Автономна Республіка Крим, яка є невід'ємною складовою частиною України. Унітарна форма державного устрою для України є найбільш виправданою, оскільки відповідає її етнічному складу, історичному минулому, економічним та культурним реаліям.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недрторканною. Цілісність означає заборону насильницького поділу території держави, а під недоторканністю території держави розуміють те, що інші держави зобов'язані утримуватися від будь-яких зазіхань на територію суверенної держави. Тільки Україна володіє повнотою суверенної влади і тільки вона може здійснювати територіальне верховенство.

Важливе значення має ст. 3 Конституції, яка встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Визначивши їх як найвищу соціальну цінність, Україна приєдналася до європейського і світового бачення цього питання, закріпила його загальнолюдське вирішення як обов'язкове для держави і всіх інших учасників суспільних відносин. У частині другій ст. 3 Конституція передбачає положення, яке обмежує державну владу, а саме відповідальність держави перед людиною за свою діяльність, адже головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Принципово важливим є закріплення у ст. 4 Конституції єдиного громадянства. Це конституційне положення покликане забезпечити єдиний правовий статус для всіх громадян України. Єдине громадянство в Україні є необхідною умовою стабільності політичної і соціальної ситуації в державі. Громадянство має важливе значення для людини, впливає на її суб'єктивні права, їх обсяг, свободи, обов'язки, відповідальність. Конституція України закріплює порядок, згідно з яким підстави набуття і припинення громадянства України визначаються тільки законом. В Україні діє Закон «Про

громадянство України» в редакції від 18 квітня 2001 р.

Стаття 5 Конституції закріплює республіканську форму правління. Поняття «республіка», яке вперше було запроваджене у Стародавньому Римі, дослівно означає «справа народу», але пізніше стало тлумачитися як «влада народу». Різноманітність республіканських форм правління залежить від того, якою мірою народ впливає на формування та діяльність органів держави.

Згідно з частиною другою ст. 5 Конституції носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Він здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування. Це можуть бути всеукраїнський та місцевий референдуми, вибори та інші форми. Конституція встановлює гарантії прав суверенітету народу. Це — заборона на узурпацію державної влади, оскільки єдиним її джерелом є суверенний народ, а також право народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Таке право не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Необхідність здійснення в Україні державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову закріплено в ст. 6 Основного Закону. Це — один із найбільш важливих принципів організації державної влади. Гілки влади, за Конституцією, є відносно незалежними, мають свою чітко встановлену компетенцію. Суверенні права на владу визнаються за всіма дієздатними громадянами або за їх більшістю, а управління здійснюється на основі народного представництва.

Сама ідея народного представництва як засіб обмеження правління верховної влади надзвичайно важлива, адже саме народу належить первинна, установча влада, саме він може вирішувати питання про зміну форми правління. І це знайшло чітке конституційне закріплення.

Важливим фактором узгодження діяльності гілок влади є система отримань і противаг, яка має урівноважувати їх владні повноваження. Це такі засоби стримань і противаг, як: а) законодавча влада обмежена референдумом (ст. 73), прямими виборами Президента (ст. 103), його правом вето (п. 30 ст. 106), Конституційним Судом (ст. 147); б) виконавча влада обмежена відповідальністю перед парламентом (пункти 10, 12, 13 ст. 85, ст. 113, ст. 115), підзаконним характером нормативних актів, що нею приймаються (ст. 106), внутрішнім розподілом повноважень між Президентом і Кабінетом Міністрів (пункти 9, 10

ст. 106), між республіканською владою і місцевими органами влади.

Судова влада підпорядкована Конституції і закону (ст. 129), а її внутрішній розподіл виявляється в тому, що Конституційний Суд виділений із загальної судової системи (ст. 147). Принципу поділу влади, який гарантується Конституцією України, відповідають: наявність сильного Президента, що володіє значними повноваженнями (ст. 102); механізмів контролю над Президентом (особлива процедура імпічменту — ст. 111); відповідального уряду (колективна та персональна відповідальність його членів — частина друга ст. 113, частина четверта ст. 115); участь парламенту в призначенні глави уряду (пункти 12, 24 ст. 85); неприпустимість сумісності депутатського мандата з міністерським портфелем (частина друга ст. 78) та ін.

Свої повноваження органи законодавчої, виконавчої та судової влади мають здійснювати в межах, встановлених Конституцією України та відповідними законами.

У Конституції України забезпечені правові та економічні умови функціонування місцевого самоврядування (ст. 7). У нормативному значенні положення даної статті пов'язані з принципом народовладдя. Україна розглядає самоврядування як фундаментальні засади устрою суспільства і держави. Місцеве самоврядування слід розглядати як форму залучення громадян України до участі в управлінні своїми справами.

Важливою умовою конституційного ладу є верховенство права та закону. У правовій конституційній державі влада має підлягати праву, а не праву їй. Держава має бути у цьому зацікавленою, оскільки суспільство, що зорієнтоване на верховенство права, може стати носієм правового порядку, захисником миру, прав і свобод громадян. У ст. 8 Конституції України встановлено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Принцип верховенства права неприпустимо протиставляти принципу верховенства закону. Це виправдано лише в тому випадку, коли в поняття «закон» вкладається той самий зміст, що й у поняття «право». Якщо ж термін «закон» вживається у власному розумінні слова — як акт парламенту, то таке тлумачення принципу верховенства права слід вважати спрощеним.

Частина друга ст. 8 закріплює важливе положення про те, що Конституція має найвищу юридичну силу і згідно з преамбулою є Основним Законом України. Крім того, норми Конституції є нормами прямої дії (частина третя ст. 8). Це дає можливість звертатися до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на

підставі Конституції навіть у тому разі, якщо відсутні відповідні нормативно-правові акти.

Надзвичайно важливе зовнішньополітичне і правове значення мають норми ст. 9 Конституції, згідно з якими чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 р. передбачає, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори є невід'ємною частиною національного законодавства. У цьому випадку такий міжнародний договір має таку ж юридичну силу, як і національний закон. Тому Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. обумовлює здійснення ратифікації міжнародних договорів не у формі постанови Верховної Ради України, як це було раніше, а шляхом прийняття спеціального закону про ратифікацію, який підписується Головою Верховної Ради України.

Ратифікації підлягають міжнародні договори про дружбу, взаємну допомогу та співробітництво; з питань позики та кредиту; територіальні; про громадянство та інші, ратифікація яких передбачена законом або самим міжнародним договором. Відповідні міжнародні договори подаються на ратифікацію Верховній Раді України Президентом України або Кабінетом Міністрів України. Важливим є те, що у разі виявлення розбіжностей між договором, поданим на ратифікацію, і Конституцією України, договір повинен надсилатися до Конституційного Суду України для одержання висновку щодо його відповідності Конституції. Слід зазначити, що Україна широко використовує практику ратифікації міжнародно-правових договорів. Лише за період з липня 1990 р. по грудень 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала близько 300 міжнародних договорів. Важливе значення має і положення Конституції про те, що укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції, можливе лише після внесення до неї відповідних змін.

Стаття 10 Основного Закону України закріплює українську мову як державну, покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Водночас держава гарантує (а не лише виявляє турботу, як було раніше) вільний розвиток, використання і захист (останнє теж є новелою) мов національних меншин України. Спеціально виділено російську мову як таку, якою користується значна частина населення України. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією та визначається законом. Нині цю функцію виконує Закон «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р. Питання мовної політики в Україні визначаються також іншими конституційними нормами. Наприклад, недопустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками (ст. 24 Конституції), що порядок застосування мов визначається виключно законами України (ст. 92); щодо обов'язкового володіння державною мовою Президента України (ст. 103),

професійними суддями (ст. 127), суддями Конституційного Суду (ст. 148). Держава повинна також сприяти вивченню мов міжнародного спілкування. У міжнародному праві є поняття «робоча мова ООН», якими є англійська, іспанська, російська і французька мови, та «офіційні мови ООН» — англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька.

Принципово важливим є закріплення в Конституції положень про сприяння державній консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11). Ці конституційні положення створюють правову базу для вирішення питань у цій сфері. До заходів законодавчого характеру належать прийняття Декларації прав національностей України від 1 листопада 1991 р., Закону України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р., Державної програми відродження і розвитку освіти національних меншин в Україні на 1994—2000 рр. та ін.

Уперше в національне право запроваджується поняття корінних народів. Цим терміном, як правило, позначається категорія національних меншин, яка є самобутньою етнічною групою, що склалася історично і споконвіку проживає на території даної держави, їх головна відмінність від національних меншин відповідно до Міжнародної Конвенції МОП 1989 р. полягає в наявності специфічних прав землевласності чи землекористування в тих регіонах, в яких вона проживає. Відповідного законодавства в Україні ще немає.

На конституційному рівні вперше закріплені (ст. 12) положення про обов'язок держави дбати про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави. Українська діаспора, тобто українці, що живуть за межами держави, за різними неофіційними даними, налічує 11 млн. осіб. Найбільші українські діаспори — у Росії (4,3 млн.), у США (2 млн.) та Канаді (1 млн. осіб). Йдеться про взаємне збагачення набутками духовної та матеріальної культури, поєднання інтересів українців у своїй державі та поза нею, залучення етнічних українців до розвитку і зміцнення зв'язків зі своєю етнічною батьківщиною.

Конституція в ст. 13 закріплює право власності українського народу на: землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, на природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Слід зазначити, що визначення континентального шельфу вперше дається в ст. 1 Женевської Конвенції про континентальний шельф 1958 р. (ратифікована 10 листопада 1960 р.) і знаходить більш детальний розвиток у ст. 76 Конвенції ООН 1982

р. з морського права. Особливим правовим статусом користується і виключна (морська) економічна зона, спеціальний правовий режим якої визначається нормами міжнародного права.

Право власності українського народу на природні ресурси знайшло розвиток у чинному законодавстві. Це закони «Про власність», «Про охорону навколишнього природного середовища», Водний кодекс, Лісовий кодекс, Кодекс України про надра та ін. Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією. За загальним правилом, закріпленим Конституцією, природні ресурси можуть надаватися громадянам лише для користування. Певні винятки з цього правила стосуються окремих об'єктів тваринного світу, а також земельних ресурсів.

Чинне законодавство про охорону навколишнього природного середовища розрізняє загальне і спеціальне природокористування громадян.

Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Власник повинен поважати інтереси інших людей, суспільства. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Порушення прав власності державою, фізичною чи юридичною особами зумовлює можливість притягнення винних до відповідальності.

Норма ст. 14 Конституції присвячена землі як основному багатству, що перебуває під особливою охороною держави. Конституційне положення щодо землі утворює принципово нову в нашій державі конституційну основу як для галузевого земельного законодавства, так і для господарської системи в цілому. Право власності на землю гарантується. Воно набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Положення Конституції підтверджується чинним земельним законодавством щодо обмеження категорії права власності на землю, закріплюючи таке право лише за громадянами України.

Відповідно до ст. 15 Конституції суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Забезпечення політичної багатоманітності означає свободу політичної діяльності об'єднань громадян (партій, рухів тощо), яка не забороняється законодавством України. Порядок створення об'єднань

громадян визначається Законом України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. Конституція в ст. 37 встановлює певні обмеження щодо створення і діяльності об'єднань громадян. Наприклад, осередки політичних партій не можуть діяти в органах виконавчої та судової влади. Політичним партіям і громадським організаціям заборонено створювати воєнізовані формування. Економічна багатоманітність означає можливість рівно-привного існування різних форм власності та господарювання, однакову їх підтримку і захист з боку держави.

Ідеологічна багатоманітність — це право різних суб'єктів безперешкодно формулювати, пропагувати і втілювати в практику суспільних відносин різноманітні теорії, ідеї, погляди, які стосуються різних аспектів життя держави і суспільства. Сама держава, звичайно, дотримується певних політичних та ідеологічних концепцій, але вони не можуть офіційно проголошуватися державою пріоритетними та обов'язковими. З цією ж метою забороняється цензура, тобто обмежувальні заходи щодо здійснення свободи слова в засобах масової інформації. Все це має суттєве значення для розвитку в Україні суспільних процесів на демократичних засадах.

Однією із найважливіших, що безпосередньо стосується самого існування українського народу, здоров'я кожної людини, що проживає на території України, та майбутніх поколінь, є ст. 16 Конституції, яка покладає на державу забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду українського народу. Відповідні міністерства повинні розробляти і вводити в дію екологічні нормативи і правила екологічної безпеки. Вже створено досить розгалужену систему сучасного екологічного законодавства, наступним етапом розвитку якого є його кодифікація з урахуванням відповідних конституційних приписів.

Конституційне закріплення положення про обов'язок держави стосовно подолання наслідків Чорнобильської катастрофи визначається тим, що йдеться про безпрецедентне екологічне лихо планетарного масштабу. Ліквідація його наслідків ще довго потребуватиме цілеспрямованих державних заходів. Ключове значення має положення ст. 18 Конституції про те, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними нормами і принципами міжнародного права. На жаль, у Конституції не закріплені принципи зовнішньої політики України, наприклад, такі як: можливість участі в міжнародних організаціях та інших об'єднаннях, системах колективної безпеки; бажання наблизитися до загального і справедливого миру та ін. Водночас Україна визнає перевагу загальнолюдських цінностей перед іншими, пріоритет загально визнаних норм міжнародного права стосовно норм національного права. Ще в 1990 р. Україна

проголосила намір стати нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Конституція не закріпила без'ядерного і безблокового статусу України. Координацію і контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони України покладено на Раду національної безпеки і оборони (ст. 107), правовий статус якої визначається законом.

Новелою Конституції України є і ст. 19, згідно з якою правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Тобто держава має бути гарантом як належної реалізації передбачених Конституцією і законами прав і свобод людини і громадянина, так і неприпустимості не передбачених законодавством втручання в життя і діяльність особи та примусового впливу на неї органів державної влади і місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Ці органи та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі і в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У Конституції (ст. 20) закріплені державні символи України — Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України, які є засобами ідентифікації суверенної держави. Державні символи є сукупністю конституційно затверджених знакових, образних чи музикальних виразів, що юридично уособлюють державу. Державний Прапор України — це національний прапор, який поєднує два притаманні українському минулому національні кольори (синій та жовтий) і являє собою стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького. Головним його елементом є малий Державний Герб України. Державний Гімн України — національний гімн на музику М. Вербицького на слова П. Чубинського затверджений законом. Опис державних символів України та порядок їх використання також встановлюються законами, які приймаються не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Столицею України є місто Київ, спеціальний статус якого визначається Законом України «Про столицю України — місто-герой Київ».

Таким чином, основи конституційного ладу України являють собою цілісну систему основоположних принципів, які визначають демократичний вектор розвитку Української держави і суспільства.

Контрольні запитання

1. У чому проявляється значущість засад конституційного ладу?
2. Розкрийте зміст засад конституційного ладу України.
3. У чому полягає значущість конституційного принципу політичної та ідеологічної багатоманітності?
4. У чому проявляється конституційний принцип суверенітету Української держави?
5. У яких формах реалізується конституційний принцип народного суверенітету?
6. Як реалізується конституційний принцип поділу влади в Україні?